

ЧЫНГЫЗ АЙТМАТОВДУН ЧЫГАРМАЛАРЫНДАГЫ ЭКОЛОГИЯЛЫК КӨЙГӨЙЛӨР
ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ЧЫНГЫЗА АЙТМАТОВА
ECOLOGICAL PROBLEMS IN THE CHYNGYZ AITMATOV'S WORKS

**Осмонова Б.М. – улук окутуучу,
Сакбаева З.И. – а/ч.и.к., доцент,
Асанова М.Ж. – окутуучу,
Жалал-Абад мамлекеттик университети**

Аннотациялар: Бул илимий макалада Ч.Айтматовдун чыгармаларындагы экологиялык көйгөйлөр каралган. «Кыямат», «Ак кеме», «Ыссык-Көлдү күтүү жана күтүү» чыгармаларындагы экологиялык көйгөйлөр анализденди. Анализдөө учурунда экологиялык билимдин зарылчылыгы жана негизи аныкталды. Авторлор тарабынан адам коому менен жаратылыш чөйрөсүнүн ортосундагы экологиялык байланыштар жана өз ара таасирлер аныкталды.

В данной статье рассмотрены экологические проблемы. Проанализированы экологические проблемы в произведениях «Плаха», «Белый пароход», «Ждать и ждать Исык-Куля». Выявлена и обоснована необходимость экологического образования. Со стороны авторами было определено экологический взаимосвязь и взаимодействие между человеческим обществом с природной средой.

In the article are considered the environmental problems. Analyzed the environmental problems in the works as a "Plaha", "Belui parahod", "Jdat and gdat Issyk-Kul". Justified and identified the necessity of environmental education. From the authors have defined the ecological relationships and interactions between human society and the natural environment.

Кыргызды дүйнөгө тааныткан, улуу жазуучу Чынгыз Айтматов өзүнүн бир топ чыгармаларында адам менен жаратылыш чөйрөсүнүн ортосундагы байланыштарды жана өз ара таасирлерди кенен баяндоого жетишкен. Атап айтканда, «Кыямат», «Ак кеме», «Ысык-Көлдү күтүү жана күтүү» «Тоолор кулаганда» чыгармаларын мисал катары алсак болот.

Ч.Айтматовдун «Кыямат» романы планетанын башына түшкөн ошол глобалдык көйгөйлөрдү, өтө кыйын экологиялык кырдаалды, айрыкча адам ыманынын экологиясын талдаган, азыркы адам менен табигый дүйнөнүн ортосундагы улам тереңдеп бараткан жараканы, карама-каршылыктарды ачып көрсөткөн. Экология - термини баарынан мурун табигый чөйрөнүн өз закондоруна ылайык өнүгүшүн, жаратылыш менен коомдун эриш-аркак байланышын түшүндүрөт. «Кыямат» романында адамдардын алкын, пейил-ниетин оңой турган не бир таасирдүү экологиялык, философиялык, этикалык жаңы акыйкаттарды, ишеним - императивдерди табуу маселеси берилген. Алар: Табият жана адам темасы, жашоодогу жамандык менен жакшылыктын, гумандуулуктун менен кара ниеттиктин ортосундагы кагылыштыктар. Аларга совет коомундагы социалдык жана руханий процесстерге терс таасирин тийгизген жексур бюрократизм, ооз көптүрүүчүлүк, догматизм чагылдырылган. Ушул жана ушул сыяктуу бир катар маанилүү экологиялык маселелер «Кыямат» романынын өзөгүн түзөт.

Илимий техникалык революция мезгилиндеги антропогендик фактордун жаратылыш чөйрөсүнө тийгизген негативдүү таасирлеринин кесепеттери бүгүнкү күндөгү регионалдык, мамлекеттик, глобалдык масштабдагы экологиялык көйгөйлөрдүн пайда болуусуна алып келди. Алар айлана чөйрөнүн негизги компоненттеринин (атмосферанын,

гидросферанын, литосферанын) деградациясына алып келди. Ошондуктан биосферадагы экологиялык баланстын бузулуусу жана ата бабаларыбыз оорубаган, этиологиясы аныкталбаган ар кандай жугуштуу, экологиялык оорулар менен бүгүнкү күндө жаңы төрөлгөн баладан баштап ар кандай жаштагы адамдар ооруп, дүйнө менен кош айтышып жатпайбы.

«Кыямат» романындагы төмөнкү текстке көңүл буралы.

...Күн өткөн сайын жайыттардын жайы жаман болуп баратат. Мына бул жерде директор олтурат, совхозго жаңы келгенинде белден буралган чөп бар эле, жайыттарды карасаң көз тойоор эле, жер кандай күр эле! Азыр карагылачы! Кай жакты карасаң чаң учкан как жер, чөптүн ар бир талын көрүп олтурабыз: мунун баарынын себеби эмнеде? Жайыттын чама чаркы белгилшц сандагы койго ылайык болсо биз андан 10 эсе көп койду жайып жатабыз: жер туякка тепселип чаңы чыгып бүттү! ...

Бул деген түздөн түз жайыттардын деградациясын, жердин эрозиясын, биоартүрдүүлүктүн азайуусун, жайыт экосистемасынын бузулуусун түшүндүрөт. Мындай жаратылыштагы процесстердин бузулуусу бүтүндөй тирүү организмдерге анын ичинде 1-адамдын жашоо тиричилигине, ден соолугуна зыяндуу таасирин унутпообуз зарыл. Ошондой эле адамдын ден соолугу, өмүрүнүн узактыгы экологиядан көз каранды экенин жана деградацияланган жаратылыш чөйрөсү кайтарууга мүмкүн болбогон зыяндуу таасирин адам баласынын өмүрүнө, генофондуна чейин заматта таасирин тийгизээрин да унутпообуз абзел. Мындай экологиялык маалыматтар «Кыямат» романында төмөнкү текст менен түшүндүрүлөт.

...Күн жылуу, кадимки магдыраткан жазгы күндүн бири. Тоолор күн нурун соруп, ошол жылуулукту жылга жыбыт, дөңсөлөрдүн бетиндеги көк чөпкө айландырып жаткан кез. Апакай тармал булуттар көк асмандын ар кандай жеринде бейкам каалыгып үргүлөшөт. Торгойлор абада асылып, безилдеп сайрап жатат, таштын арасынан кекиликтердин үнү угулат-кыскасы бейпил дүйнө, бейкут тиричилик. Бир гана айлананы тегерете курчап учтары асман тиреген ак кар, көк муздуу тоо кыркалары, алардын бир заматтын ичинде алай-дүлөй түшүрүп, жайдын күнүн кыш кылып жиберчү катаал мүнөзү, тоо арасындагы кайсыл жолбун шамал айдап келгенин эч ким билбеген, бирпаста кшндшн бетине кара парда тарта салчу кубандаган куу булуттар-бул бейкуттуктун заматта өзгөрүп кетээринен кабар берип турат...

Ч. Айтматов өзүнүн жакынкы Европадагы жолугушууларында төмөндөгүчө сүйлөгөн, “Силер экологиялык көйгөйлөр жөнүндө азыр айтып жатасыңар. Биздин түрк дүйнөдө мындан миң жыл мурда эле экология маселеси айтылып келген”.

Жаратылышка кайрымсыз мамиле жасасаң, ал да сага ошондой мамиле кайтарып турат. Далай элди кызыктырган “Ак кеме” повестиндеги Бугу эне жөнүндөгү уламыш аркылуу карасак адамдын жаратылышка кандай мамиле жасап жатканын ачык-айкын жазган.

Улуу жазуучунун “Ысык-Көлдү күтүү жана күтүү” аттуу публицистикалык чыгармасында Арал деңизин мисалында Ысык-Көлдү да ошондой экологиялык абалга калтырбоо, сактап коргоп калуу жөнүндөгү маселени сунуш кылган. Жазуучу Калыгул бий уулунун “Көлдү сактоо адам ыйманын сактоодон башталат” деген оюуна кошуларын айткан. Илгери көлдө балыктар каршы-терши сүзүп, четинде кыргоол, түлкү, коен жайлап, арстан, жолборс күркүрөп, суу бетинде өрдөк чулкуп жүргөн. Ошонун баары адам керектөөчүлөлү болуп, бүгүнкү күндө алар түп тамырынан бери жоголуунун алдында турат. Демек, улуу жазуучубуз мындап 19-кылымдын орто ченинде эле экология жана анын кесепеттери жөнүндө алдын ала жазууга жетишкен.

Мына замандаш, биз жогоруда көптөгөн бүгүнкү күндөгү экологиялык көйгөйлрдү Ч.Айтматовдун чыгармаларынан мисал катары келтире алдык жана анализдөөгө

жетиштик. Ошондуктан адам баласынын ар бир деми, ден соолугунун абалы, өмүрүнүн узак болуусу дегеле жашоо тиричилиги айлана чөйрөнүн экологиялык абалынан көз каранды экендигин унутпообуз зарыл. Баарыңыздарды “Жаратылышты көздүн карегиндей сактайлы” деген улуттук идеологияны туу тутуп өзүбүздү өзүбүз жаратылыш кыйроосунан сактайлы.

Адабияттар:

1. Ч.Айтматовдун “Кыямат” романы
2. Ч.Айтматовдун “Ак кеме”, “Деңиз бойлой жорткон Аладөбөт” повесттери
3. Социалистическая индустрия газетасы 1986-жыл 06.06.
4. Мансурова “Кыргызстандын экологиясы” Бишкек, 1999

Рецензент:

Токторалиев А.А. – б.и.к., доцент